

**XX ASRNING IKKINCHI YARMI – XXI ASR BOSHIDA
EKOLOGIK MUAMMOLAR VA IJTIMOIIY-EKOLOGIK
MUHOFAZANI TAKOMILLASHTIRISH**

RAXMATOVA MUXAYYO ELBOBOYEVNA
SHAHRISABZ DAVLAT PEDAGOGIKA INSTITUTI
“IJTIMOIIY FANLAR” KAFEDRASI O'QITUVCHISI

ANNOTATSIYA. *Mazkur maqolada XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab XXI asr boshiga qadar shakllangan global ekologik muammolar tahlil qilinadi. Muallif ekologik inqirozlarning nazariy-falsafiy ildizlari, insoniyat va tabiat o'rtasidagi munosabatlarning buzilishi, hamda ushbu muammolarni hal etish yo'llarida ijtimoiy-ekologik muhofaza tizimini takomillashtirish zaruratini yoritadi.*

Kalit so'zlar: *ekologik inqiroz, global muammolar, ekologik ong, barqaror rivojlanish, ijtimoiy muhofaza, ekologik xavfsizlik.*

Kirish. XX asrning ikkinchi yarmi insoniyat tarixida fan va texnika taraqqiyotining yuqori bosqichi bilan bir qatorda, ekologik muammolarning keskinlashuvi bilan ham ajralib turadi. Texnogen rivojlanish, sanoatlashtirish, tabiiy resurslardan me'yorsiz foydalanish oqibatida global ekologik inqiroz yuzaga keldi. XXI asr boshida esa bu muammolar yanada chuqurlashib, insoniyat uchun dolzarb xavfga aylandi. Ekologik barqarorlikni ta'minlash, insoniyat hayoti va tabiiy muhit o'rtasidagi uyg'unlikni tiklash masalalari global kun tartibiga chiqdi. Bugungi kunda BMT tomonidan ilgari surilayotgan Global barqaror rivojlanish dasturlari jahon hamjamiyati tomonidan eng yuqori o'rinlarda qaralayotgan rivojlanish dasturlari sirasiga kiradi. Barqaror rivojlanish iqtisodiy, ijtimoiy va ekologik vaziyatni har tomonlama yaxshilash orqali butun insoniyatning hayot tarzini yaxshilash va turmush farovonligini oshirishga, adolatli va barqaror jamiyat qurishga qaratilgan global faoliyatdir.

Insoniyat o'z evolyutsiyasida tabiat bilan munosabatlarda mutanosiblikni o'z ichidan chiqargan davr XX asrning ikkinchi yarmiga to'g'ri keladi. Sayyoramizdagi fan va texnika taraqqiyoti insoniyatni tabiatga boshqacha ko'z bilan qarashga olib keldi. Insonning tabiat imkoniyatlaridan va uning rivojlanish qonuniyatlarini inobatga olmay, jadal yuritgan xo'jalik faoliyati, Rim klubining "XXI asr yo'li" mavzusidagi tadqiqotlarida ko'rsatilganidek, Yer yuzida tuproq nurashi, o'rmonlardan mahrum bo'lish, baliqlarning haddan tashqari ko'p ovlanishi, tuzli yomg'irlar, atmosfera ifloslanishi, ozon qatlami yemirilishi va hokazolarning ro'y berishiga olib keldi. Shuni ta'kidlash joiz, ijtimoiy taraqqiyotning istiqbolli konsepsiya va nazariyalarini belgilashda aynan, texnika va texnologiyalar o'z ta'sirini o'tkazuvchi asosiy omilga aylandi. Bu jarayonda biotexnologiya alohida o'rin tutgani holda, tabiatni inson qo'li ostidagi vositaga aylantirdi. Agar XVII asrda tabiatga "oqil yaratuvchi tomonidan barpo etilgan organik shakllar katalogi" deb qaralgan bo'lsa, XIX asrda u "tirik mavjudodlarning yashash uchun kurash maydoni" sifatida talqin etildi. Oqibatda tabiatda katta ko'lamdagi ekologik o'zgarishlar yuz bera boshladi va XX asrning boshlarigacha yer yuzidagi ekotizimlarning 20 foizi buzildi. XX asrning ikkinchi yarmiga kelib, qisman va to'la buzilgan ekotizimlar hisssasi 63 foizdan oshdi. Mutaxassislarining baholashlaricha, bugun o'rmonlar egallab turgan maydon quruqlikning 1/6 qismigagina to'g'ri keladi, ammo 1950 yilda ular butun yer yuzi quruqlik yuzasining 1/4 qismini tashkil qilgan. Jahon okean suvlarining esa ifloslanish darajasi record natijani tashkil qilib, ular qayta mahsuldorlik sifati esa pasaymoqda. Tez rivojlanayotga urbanizatsiya jarayoni esa shaharlar aglomeratsiyasini eng yirik ifloslanish manbasiga aylantirib ulgurdi. Aynan shu kabi va shunga o'xshash muammolar sababli bugungi kunda jahon ekotizmlarini muhofaza qilish va asrash umumsayyoraviy tadbirlarni va ahamiyatni kasb etmoqda. Ma'lumki, ekologik inqiroz tushunchasi atrof –muhitga inson ta'sirining ortishi natijasida "tabiat – inson - jamiyat" o'zaro munosabatlarining o'zaro keskinlashuv holatlarini ko'rsatibgina qolmay, insoniyatning ham kelajakda kelishi mumkin bo'lgan insoniylik inqirozini ham ifodalaydi. Jumladan buyuk fizik olim

Albert Eynshteny insoniyatning keyingi taraqqiyoti texnikaviy taraqqiyot emas, balki uning axloqiy qadriyatni taraqqiy ettirishga bog'liq ekanligini ta'kidlagani bejizga emas.

1960 yillar oxirida rivojlangan G'arb mamlakatlarida atrof – muhitning ifloslanishiga qarshi kuchli jamoatchilik harakati vujudga keldi, dastlabki ekologik qonunlar qabul qilinib, 1 mingga yaqin ekologiya va rivojlanish masalalari bilan shug'ullanuvchi tashkilotlar tuzildi. 1968 yili 10 ta davlatdan 30 kishidan iborat fan, madaniyat, maorif, biznes sohasi vakillari “Rim klubi” deb nomlangan nodavlat tashkiloti tuzishdi. Rim klubi o'z faoliyatini turli yig'ilishlar cimfozium va seminarlar, taniqli olimlar va siyosiy arboblardan uchrashuvlarni tashkil etish shaklida olib borib, quyidagi masalalarga o'z e'tiborini qaratdi :

1. Jamiyatga muayyan metodikani taqdim etish orqali, insoniyat oldidagi “qiyinchiliklar”ni tahlil qilish imkoniyatini yaratish va uni amalga oshirish.
2. Turli sohalar va yo'nalishlar kesimida inqirozli holatlarning tahlilini insoniyatga yetkazish (ogohlantirish).
3. Jamiyatga global muvozanatga erishish yo'lida “to'g'ri” yo'l yo'riqlarni ko'rsatish.

Birinchi masala yuzasidan bugungi kunda suvni tejovchi, havoni ifloslanish darajasini aniqlovchi va tozalovchi smart texnologiyalar, o'rmonlarni va tuproq nurashiga qarshi global birlik harakatlari tashkil qilingan. Ushbu maqsadlarni amalga oshirish yo'lida Rim klubi a'zolari 30 dan ortiq ilmiy ma'ruzalarni e'lon qilishdi. Klub a'zolari hozirgi zamon global muammolarini shartli ravishda quyidagi muammolarga ajratishdi. :

1. “Jamiyat - tabiat” tizimidagi jamiyat va atrof muhit o'rtasidagi ziddiyatlar bilan bog'liq muammolar.
2. Jamiyatdagi ichki ziddiyatlar bilan bo'g'liq muammolar (inson – jamiyat tizimi).

Bugungi kunda atrof – muhitni muhoafaza qilish bo'yicha ekologik barqarorlik ta'minlangan dunyoning yetakchi davlatlari bo'lib ular o'zining bir

qator metodikalari bilan dunyoda ekologik barqarorlik bo'yicha yetakchilik qilib kelishmoqda. Masalan Kosta – Rika - atrof-muhit va biologik xilma-xillikni muhofaza qilishga katta e'tibor qaratadigan etakchi ekologik barqaror mamlakatdir. Kosta - Rika datslab asosiy eksport tovari yog'och hisoblangan, ularda o'rmonlarni qisqarishi global tus ola boshlagan, keyinchalik Kosta – Rika davlati va hukumati yog'ochlarni kesishdan ko'ra ularni asrash va ekoturizmni rivojlantirishga etibor berdi. Natijada bugungi kunda Kosta – Rika – dunyoning yetakchi ekologik barqaror davlatiga aylandi. Shvetsiya issiqxona gazlari chiqindilarini kamaytirish va qayta tiklanadigan energiya manbalariga o'tish bo'yicha faol chora-tadbirlar ko'rayotgan davlatdir. Norvegiya dunyodagi eng ekologik toza mamlakatlardan biri bo'lib, energiyani tejash va barqaror transport tizimlariga muntazam sarmoya kiritadi. Finlyandiya energiya katta qismi qayta tiklanadigan manbalardan ishlab chiqariladigan va atrof-muhitni saqlash uchun ko'plab innovatsion texnologiyalar yaratilgan mamlakatdir.

Mamlakatimizda ekologik muammolarni yumshatish, tabiiy resurslardan oqilona va barqaror foydalanish, milliy ekologik siyosatni xalqaro e'tirof etilgan standart va me'yorlarga moslashtirish borasida keng ko'lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Ayniqsa, "O'zbekiston – 2030" strategiyasida belgilangan ekologik vazifalarning bosqichma-bosqich hayotga tatbiq etilishi bu yo'nalishdagi sa'y-harakatlarning uzviy davomi hisoblanadi.

Tuproq, suv va havo qatlamining ortiqcha darajada ifloslanishi, global iqlim o'zgarishlari, flora va fauna vakillarining kamayib borishi kabi ekologik tahdidlar jadal rivojlanayotgan davlatlar xavfsizligi uchun real xavf manbaiga aylanmoqda. Shu munosabat bilan, O'zbekistonda ijtimoiy-ekologik muhofaza tizimini takomillashtirish, uning ilmiy va amaliy asoslarini chuqurlashtirish, zamonaviy boshqaruv modellarini joriy qilish, eng asosiysi, aholining ekologik madaniyati va ma'naviy-intellektual saviyasini oshirish dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

Bu borada respublikamizda bir qator muhim huquqiy asoslar yaratilgan bo'lib, ular ijtimoiy-ekologik barqarorlikni ta'minlashda muhim omil sanaladi. Jumladan:

- 1992-yil 9-dekabrda qabul qilingan 754-XII-sonli “Tabiatni muhofaza qilish to‘g‘risida”gi qonun;
- 1998-yil 30-aprelda qabul qilingan “O‘zbekiston Respublikasining Yer kodeksi”;
- 2016-yil 19-sentabrdagi O‘RQ-408-sonli “Hayvonot dunyosini muhofaza qilish va undan foydalanish to‘g‘risida”gi qonun;
- 2018-yil 3-oktabrdagi PQ-3956-sonli “Ekologiya va atrof-muhitni muhofaza qilish sohasida davlat boshqaruvi tizimini takomillashtirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi qaror;
- 2019-yil 17-iyundagi PF-5742-sonli “Qishloq xo‘jaligida yer va suv resurslaridan samarali foydalanish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi farmon;
- 2019-yil 4-oktabrdagi PQ-4477-sonli “2019–2030 yillarda O‘zbekiston Respublikasining “yashil” iqtisodiyotga o‘tish strategiyasi”;
- 2019-yil 30-oktabrdagi PF-5863-sonli “2030-yilgacha bo‘lgan davrda O‘zbekiston Respublikasining atrof-muhitni muhofaza qilish Konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi farmon;
- 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-sonli “Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi”;
- 2023-yil 11-sentabrdagi PF-158-sonli “O‘zbekiston – 2030” strategiyasi to‘g‘risida”gi farmonlar.

Shuningdek, sohaga oid boshqa normativ-huquqiy hujjatlar orqali atrof-muhitni muhofaza qilish, tabiiy resurslardan samarali foydalanish va ekologik xavfsizlikni ta'minlash borasida muhim vazifalar belgilab berilgan. Ushbu dissertatsion tadqiqot mazkur vazifalarning amalga oshirilishida nazariy va amaliy jihatdan muayyan hissa qo‘shishga qaratilgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Karimov I. O'zbekiston XXI asr bo'saga'sida: xavfsizlikka tahdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari.- Toshkent;O'zbekiston, 1997. - B .11
2. Лосев А.В., Провадкин Г.Г. Социальная Экология. – М.: Гуманит.изд.центр.Владост, 1998. – С.66
3. Tursunov X.T, Raximov T.U. Ekologiya. Toshkent. Chinor ENK, 2006. – B.129.
4. Einstein A. The World As I See It. New York: Quality Paperback Books, 1990. – P.44
5. Римский клуб/Club of Rome/. (www.ecoteco.ru)
6. Davletov S.R. XX asrning ikkinchi yarmi va XXI asr boshida O'zbekistondagi ekologik vaziyat va uning ijtimoiy muammolari.Dissertatsiya. Urgench, 2018. – B.21
7. Гвашиани Д.М. Пределы роста – первый доклад римскому клубу (www.alt-future.narod.ru)
8. Meadows D. et.al.The Limits to Growth.A.Report for the Club of Rome's Project on Predicament of Mankind. – N.Y.,1975. – P.29.
9. Кинг А. Шнайдер Б. Первая глобальная революция. Доклад Римского клуба.-М.:Политике,1991.- С.39
10. Медоуз Д. и др. Пределы роста 30 лет спустя. Пер.с англ.М.:ИКЦ Академкнига, 2007. – С.7.
11. Nig'ma1tov A. O'zbekiston Respublikasi ekologiya huquqi.- Toshkent:TDYI,2004.-B.248.
12. Alixanov B. Samoylev S. Ekologik vaziyatni barqarorlashtirish va tubdan yaxshilashni ta'minlash. 09.06.2015// www.eco.uz